

Pieter Baay
Alieke Hofland
Fabian Vlastuin

Brede vorming in het beroeps- onderwijs

ecbo expertisecentrum
beroeps onderwijs

Waarom nu?

Brede vorming in het beroeps- onderwijs

Waarom nu?

Pieter Baay

Alieke Hofland

Fabian Vlastuin

Voorwoord	4
Inleiding	6
1. Succesvol zijn in een maatschappij vol hoge verwachtingen	8
2. Grip krijgen op oneindige keuzes	12
3. Grenzen stellen aan digitale overprikkeling	16
4. De docent met een klas vol verhalen	18
5. Uitleiding en vervolg	20
Bronvermeldingen	22
Over de auteurs	26
Colofon	28

Voorwoord

Harder, hoger, hyper

In vakanties kijk je vaak net even anders naar de wereld. En maak je andere keuzes. Waar de Museumjaarkaart in Nederland zelden uit de portemonnee komt, gaan we in Frankrijk maar wat graag naar oude stadjes. En waar de steden op zondag vollopen met shoppende mensen, kiezen we in het buitenland maar wat graag voor de natuur of de historische gedeeltes van stadjes. Waarom hebben we in het buitenland opeens zin in traditionele, trage activiteiten?

*Dus moet het harder, hoger, hyper
breder en ook dieper
anders word ik depressief.
Alles moet steeds sneller
alles moet steeds feller
anders kom ik niet aan mijn gerief.*

Zo zong Youp van 't Hek over de grenzeloze groei die wordt nagestreefd, in zijn show "Prachtige Paprika's" (2005). En dat geldt niet

alleen voor de kassen met paprika's. Meer en meer ervaren we dat onze werk- én leefomgeving hoge verwachtingen van ons heeft. Steeds meer vergelijken we onszelf met anderen, in internationale lijstjes of gewoon op Facebook. En die digitale prikkels zijn steeds moeilijker te negeren. Wat fijn om daar in de vakantie even afstand van te nemen. Willen we tijdens vakanties ergens naartoe of ergens vandaan?, zo stelde filosoof Ruud Welten de wellicht retorische vraag.¹

Maar stiekem zijn we in de 'Old Town' vooral druk met het maken van de perfecte Instagram-foto. En zoeken we de natuurtips in de Lonely Planet, zodat het voelt alsof wij de eerste zijn die dat ontdekt hebben. Het succes van Lonely Planet heeft die belofte allang ingehaald. Kennelijk is een andere context niet voldoende om de wens tot harder, hoger, hyper te onderdrukken. Het vraagt iets van onszelf.

Brede vorming / Bildung

Het is niet voor niks dat er steeds meer gesproken wordt over het breder toerusten van mensen. Naast vakkundig moeten we in staat zijn een weg te vinden in een snelle en snel veranderende samenleving. Bijvoorbeeld door 21ste-eeuwse vaardigheden, als mediawijsheid, leren leren en kritisch denken. Maar ook met waarden als verstandigheid, moed en empathie.

In deze publicatie schetsen we enkele ontwikkelingen die verklaren waarom de roep om brede vorming sterker wordt. In de eerdere publicatie *De waarde(n) van brede vorming*² beschreven wij hoe de ontwikkeling van waarden als verstandigheid, moed en empathie hierbij kan helpen en dat dit geoefend kan worden in trainingssferen zoals sport, kunst en cultuur, religie en praktische filosofie. Het zijn bijdragen in een serie waarin we de komende jaren zullen duiden wat brede vorming ons kan bieden en hoe het onderwijs daaraan vorm kan geven.

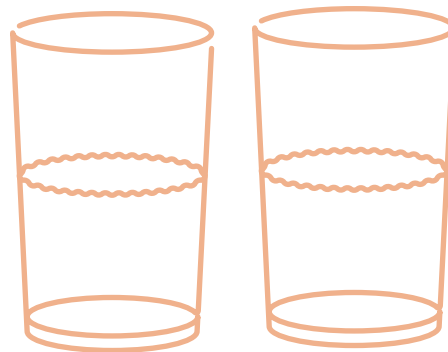
Wij danken Koen Vos en ROC Friese Poort voor de co-creatieve samenwerking en kijken uit naar het vervolg. Anne van Goethem danken we voor haar bijdrage aan het literatuuronderzoek.

Inleiding

“We leven niet in een tijdperk van verandering, maar in een verandering van tijdperk.” Zo kijkt transitiekundige Jan Rotmans naar de fundamentele veranderingen in de 21ste eeuw. Wetenschappers en filosofen analyseren de veranderingen in de wereld en koppelen dit soms aan onderwijs. Wat betekent het voor het onderwijs, als de samenleving en arbeidsmarkt veranderen? Eén van de conclusies is dat brede(re) vorming in het onderwijs handvatten kan bieden om met deze ontwikkelingen om te gaan. Maar eerst een stap terug: welke ontwikkelingen verklaren de roep om bredere vorming? In deze publicatie is dan ook de kernvraag: “Brede vorming, waarom nu?”

In deze publicatie wordt duidelijk dat grote ontwikkelingen in de samenleving zowel kansen als risico's met zich meebrengen. Na een korte beschrijving hoe deze grote ontwikkelingen negatief én positief worden benaderd, beschrijven we per hoofdstuk hoe bepaalde ontwikkelingen leiden tot maatschappelijke fenomenen: de ervaringen van prestatiedruk in een maatschap-

pij vol hoge verwachtingen, van keuzestress in een zee van mogelijkheden en van digitale overprikkeling. In het voorlaatste hoofdstuk schetsen wij ook hoe docenten in de klas met deze ontwikkelingen te maken krijgen en wat dit van hen vraagt. Tot slot gaan we in op onze vervolgwerkzaamheden rond brede vorming.

Het glas halfleeg

Socioloog Max Weber voorspelde begin vorige eeuw een doemscenario: de moderne mens zou leven in een 'IJzeren Kooi'. De mens zou verdwijnen in de bureaucratie, waarbij regels belangrijker zijn dan de mensen waarover ze gaan. Mensen zouden individuen worden, die samen geen geheel vormen.³ Deze verzamelde groep individuen zou moeite krijgen met zin te geven aan hun levens.

In zekere mate heeft Weber gelijk gekregen. Geestesziektes lijken toe te nemen, nu ruim 11% van de Nederlandse bevolking zichzelf een psychisch ongezonde status toerekent.⁴ Ook onder studenten zijn deze cijfers hoog en stijgend over de laatste jaren.⁵ Zo ervaart 53% van de studenten lichte tot ernstige angst- en depressieklachten, vertoont 25% burn-outklachten en noemt 18% een risico op zelfdoding.⁶ De studenten noemen prestatiedruk veelal als hoofdreden.

Een ander probleem wat Weber voorspelde, was een zingevingprobleem. Door afbreuk van de kerk in de Westerse landen en toenemende rationalisering zou er geen ruimte meer bestaan voor 'magie' en zou de samenleving onttoverd worden: de grote verhalen zouden verdwijnen. Ook andere filosofen beschreven dat de mens vervreemd zou raken van haar omgeving. Zo beschreef Erich Fromm hoe de mens onverschilliger is geworden doordat de mensheid haar betekenis en unieke status is kwijtgeraakt.⁷ Joep Dohmen stelt dat deze onverschillige houding wordt gekenmerkt door een gebrek aan samenhang, diepgang en zelfvertrouwen om een zinvol leven te leiden.⁸ Sociale status en het verwerven van kapitaal en rijkdom lijken de nieuwe drijfveren te zijn geworden, zo stellen onder andere de Onderwijsraad⁹, Kunneman¹⁰ en Nussbaum¹¹ in hun analyse over huidige individualiteit en een samenleving die steeds meer om de economie is gaan draaien.¹² Individualisering zien we ook terug op de arbeidsmarkt, waarbij korte dienstverbanden, meer baanwisselingen en de inhuur van ZZP'ers normaler worden.

Het glas halfvol

Over de pessimistische blik van Weber is veel discussie (geweest). Inderdaad, de samenleving is individueler ingericht dan 100 jaar geleden. Zo is de invloed van de kerk op de samenleving afgenomen en de ongelijke verhouding tussen man en vrouw meer gelijk getrokken. Dat heeft ruimte geboden; bijvoorbeeld dat vrouwen baas over hun eigen lichaam zijn en als zelfstandige burgers werken en studeren. Ieder mens wordt als gelijke gezien; racisme en discriminatie is een strafbaar feit. Individuen hebben zich kunnen emanciperen en recht gekregen op zelfbeschikking om hun eigen leven te leiden en te ontwikkelen zoals zij willen.¹³ Daarboven stelt socioloog Harry Kunneman dat naast negatieve aspecten als concurrentie-, consumptie- en prestatiedruk, er juist een kans bij de individueel gerichte samenleving ligt, namelijk om zich met elkaar te verenigen in eigenheid en onderlinge verschillen.

Naast de positieve ontwikkelingen kunnen we vanuit het halfvolle glas ook anders kijken naar de risico's van de maatschappelijke ontwikkelingen. Er liggen kansen, voor individuen en onderwijs, om hiertegen meer weerbaar te worden. Brede vorming, of Bildung, lijkt een goed aangrijpingspunt om mensen vanuit bewustzijnsontwikkeling hun weg te helpen vinden in de veranderende omgeving. De filosoof Wilhelm Von Humboldt pleitte in de 18e eeuw al voor brede vorming van de mens door te ontdekken “Wie ben ik en wat is de bedoeling van mijn zijn?”.¹⁴ Onderwijspedagoog Gert Biesta benoemt het als taak van het onderwijs om studenten te leren op een verantwoorde wijze een handelend individu te zijn.¹⁵ Dat kan volgens pedagoog Phillippe Meirieu wanneer de student de mogelijkheid heeft om te oefenen, de eigen vrijheid te ontdekken en er zelf achter te komen hoe de dingen die ze zelf belangrijk vinden in de praktijk kunnen brengen.¹⁶ Als dit lukt zal de student weerbaarheid ontwikkelen, wat voorkomt dat de student verdwaalt in zijn eigen vrijheid en mogelijkheden.

1.

10

Succesvol zijn in een maatschappij vol hoge verwachtingen

Jelle wordt gebeld door zijn mentor, hij is geslaagd voor zijn vmbo-diploma. Hij krijgt vrijwel direct een Whats-appje van een vriend: ‘van harte gefeliciteerd, top bezig!’. Jelle is zelf minder tevreden, hij heeft ‘slechts’ een 6 voor Engels en zelfs een 5 voor economie. En dat terwijl zijn klasgenoten allemaal hoge cijfers hebben voor economie.

6

Volgend jaar gaat Jelle de mbo3-opleiding All-round Lasser doen. Zijn ouders zijn enorm trots dat hij de techniek in gaat. ‘Pff trots, in de techniek is gewoon een flink tekort aan mensen en dan is er sowieso genoeg werk, maar om uiteindelijk écht geld te verdienen moet ik toch echt een mbo4 of hbo-opleiding doen’, denkt Jelle.

4

3

7

8

9

1

2

Jelle merkt dat de maatschappij verschillende soorten verwachtingen van hem heeft. Op Facebook en Instagram ziet hij alleen maar foto's van hoe succesvol iedereen is en op school halen zijn klasgenoten hoge cijfers zonder enige moeite. Daarnaast weet Jelle dat zijn ouders ook verwachtingen hebben van hem. Hierdoor weet hij niet wat hij van zichzelf kan of moet verwachten. Doordat klasgenoten het ‘beter’ doen dan hij, heeft Jelle het idee dat hij achterloopt op zijn klasgenoten. Het lijkt alsof de studenten in Jelles klas concurrenten van elkaar zijn geworden in plaats van studiegenoten.

De Vlaamse psychiater Paul Verhaeghe erkent deze ontwikkeling. Hij voegt er aan toe dat er een competitiedrang is ontstaan onder mensen vanuit een neiging om zichzelf te bewijzen. Hierdoor wordt de scheiding tussen slagen en falen uitvergroott en ontstaat er angst om te falen. Als gevolg van de gezamenlijke competitie neemt het vertrouwen in elkaar af, omdat mensen bang zijn dat anderen profiteren van hun onoplettendheid of verkeerde beslissingen.

Kenmerkend aan een individuele samenleving met veel competitiedrang is een stijgende groep mensen met sociale onzekerheid, sociale angsten, burn-outs en depressies.¹⁷

Oneindige vrijheid en hoge verwachtingen

Westerse maatschappijen zijn met het omarmen van het kapitalisme en toegenomen individualisering omgevormd tot een prestatie maatschappij. Een maatschappij waarin individuen veel regie hebben over hun leven maar ook worden beoordeeld op hun geleverde prestaties. Mensen hebben de mogelijkheid gekregen om naar school te gaan en zelf te kiezen welk werk zij willen doen. Er is veel individuele vrijheid gekomen, daartegenover staat de verplichting dat de gemaakte keuzes moeten lonen in prestaties. Van studenten wordt verwacht juiste keuzes te maken om in de toekomst niet te ‘falen’. Voor de baan van je dromen zijn de juiste opleiding en goede cijfers belangrijk. Hoe kan de student aan de verwachtingen voldoen?

“Doordat je in deze maatschappij hoger op moet komen moet je blijven presteren. Succesvol zijn, een hoge opleiding, een goed sociaal leven, weten wat je wilt etc. Tevens mag je nooit falen. Hierdoor is de prestatiedruk erg hoog.”

- Bron: Student uit het onderzoek: ‘Stress’ 5 Juni 2014 van EenVandaag i.s.m. 7Days.

Daarnaast is door de opkomst van Facebook en LinkedIn de competitie op de arbeidsmarkt transparanter geworden. Waar voorheen een CV iets persoonlijks was, plaatsen LinkedIn-gebruikers tegenwoordig hun CV op LinkedIn om de interesse van recruiters te wekken. Dit komt ook duidelijk naar voren in de schoolcultuur waarbij excelleren steeds meer de norm wordt.¹⁸ Studenten krijgen het idee dat alles wat zij doen in teken moet staan van CV-building, omdat enkel een diploma niet altijd voldoende is om succesvol te worden.

Ondanks (of dankzij) de focus op individuele vrijheid worden de laatste tien jaar de verschillen tussen mensen in Nederland groter; de sociale ongelijkheid tussen laag- en hoogopgeleiden neemt toe.¹⁹ Kinderen met laagopgeleide ouders hebben een kleinere kans om later hoogopgeleid te worden, terwijl dit andersom ook voor kinderen met hoogopgeleide ouders geldt.²⁰

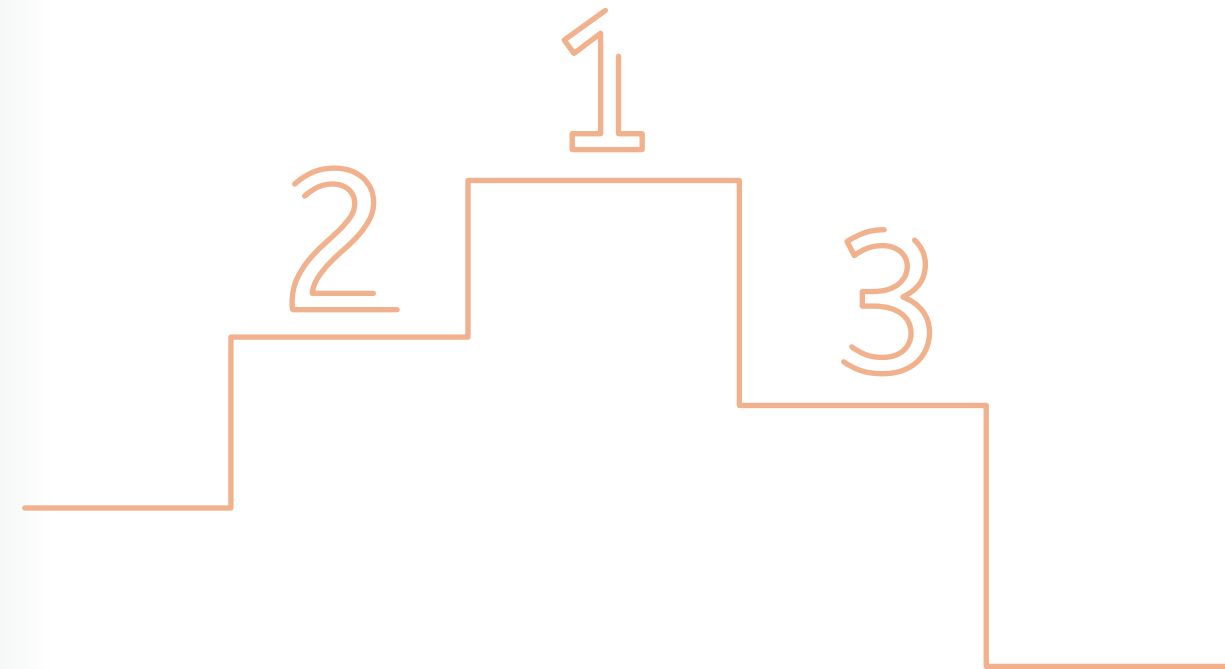
Als gevolg van de toenemende sociale ongelijkheid en keuzevrijheid ontstaat een tegenstrijdige situatie. Enerzijds hebben mensen het idee zelf helemaal verantwoordelijk te zijn voor het behalen van successen, anderzijds blijkt dat de sociale afkomst nog behoorlijk meespeelt in het behalen – en niet behalen – van successen. Daardoor wordt een afwijzing in een prestatie maatschappij verweten aan het individu, waardoor het een persoonlijke teleurstelling wordt en het individu in kwestie heeft gefaald.²¹ Psychiater Dirk de Wachter stelt dat mensen in een prestatie maatschappij naast volledige autonomie ook volledige verantwoordelijkheid hebben over hun eigen leven, waardoor het individu zelf verantwoordelijk is of hij iets van zijn leven maakt.²² Het gevolg kan enerzijds zijn dat het individu druk voelt van alle verwachtingen van zijn of haar vrienden, ouders, collega’s en studiegenoten, waarbij het de vraag blijft of deze verwachtingen wel reëel en eerlijk zijn. Anderzijds kan het individu onverschillig raken en helemaal geen belang meer hechten aan verwachtingen van zichzelf en anderen.

Meritocratie

Vanuit de Verlichting ontstond het idee dat ieder mens gelijke rechten moest hebben en dat dit niet afhankelijk moest zijn van iemands afkomst. In de tweede helft van de vorige eeuw kreeg deze gedachte vorm in de Westerse wereld, waarmee de basis werd gelegd voor een prestatie maatschappij, oftewel een meritocratie. Een meritocratie is een samenleving waarin

mensen enkel worden beoordeeld op basis van de prestatie die hij of zij levert. In een meritocratie is iedereen ‘gelijk’ bij de start en heeft niemand voorrechten op grond van zijn of haar afkomst, alleen op basis van zijn of haar persoonlijke prestaties.

- Bron: Young, M. D. (1958). The Rise of the Meritocracy, 1870-2033: An Essay on Education and Quality. Thames and Hudson.

Doordenkers

Welke hoge verwachtingen hebben de studenten van jou?
Hoe hoog leg jij de lat voor jouw studenten?

2.

Grip krijgen op oneindige keuzes

Noa is na maanden weer eens op bezoek bij haar opa. Opa is blij dat ze langskomt en vraagt waar zij zoal mee bezig is. Noa begint te vertellen dat ze druk is geweest met haar stage, dat ze twee keer in de week voetbalt, de afgelopen 3 weekenden naar feestjes is geweest en in de weer is met een eigen YouTube-kanaal over make-up. Oja, en ze had vorige week ook nog een actie voor het goede doel op school, iets met een arm land ofzo.

Opa vraagt belangstellend of ze blij wordt van al deze dingen. Noa zucht diep. Ja, het zijn allemaal wel leuke dingen, maar soms zou ze willen dat de week wat langer duurde om ook nog tijd te hebben om even niks te doen.

Noa heeft een leven vol met keuzemogelijkheden en eigenlijk wil ze er niets van missen. Dit wordt ook wel 'the fear of missing out' (FOMO) genoemd. Er zijn zoveel mogelijkheden en via onder andere sociale media blijft Noa ook nog eens op de hoogte van alle activiteiten die haar vrienden ondernemen. Daarvan wil zij ook zo weinig mogelijk missen. Noa lijkt te zoeken naar houvast waardoor ze die keuzes makkelijker kan maken. Deze houvast wordt door de filosoof Isaiah Berlin positieve vrijheid genoemd, de situatie waarin de persoon meester is over zichzelf en een doelbewuste keuze kan maken uit de oneindigheid der keuzes.²³

Dohmen signaleert in de huidige samenleving een grote onzekerheid bij mensen in het zoeken naar een antwoord op de vraag: wat is goed leven?²⁴ Welke waarden en leefregels vinden mensen belangrijk en hoe gaan zij zich daar aan houden? De keuzevrijheid is enerzijds fijn en biedt veel mogelijkheden maar heeft ook een andere kant. Je weet nooit zeker of je de goede keuze maakt en je intussen een andere, betere of aantrekkelijkere optie bent misgelopen.²⁵ De oneindigheid van keuzes kan volgens socioloog Iliass el Hadioui ook leiden tot onverschilligheid. Er zijn zoveel keuzes dat het verschil bijna niet meer te zien is en voor de gemakkelijkste weg gekozen wordt: 'als het maar leuk is'.²⁶

Secularisatie en autonomie

De huidige samenleving wordt getypeerd door het verdwijnen van de grote ideologische verhalen, evenals de traditionele, levensbeschouwelijke instituties als drager van deze grote verhalen. Het aantal kerkleden en mensen dat naar de kerk gaat, daalt in de afgelopen decennia geleidelijk (zie kader). De afnemende dominantie van de religieuze traditie, die een duidelijke omschrijving van betekenisvol leven aangeeft, zorgt ervoor dat mensen dit zelf moeten ontdekken en formuleren.

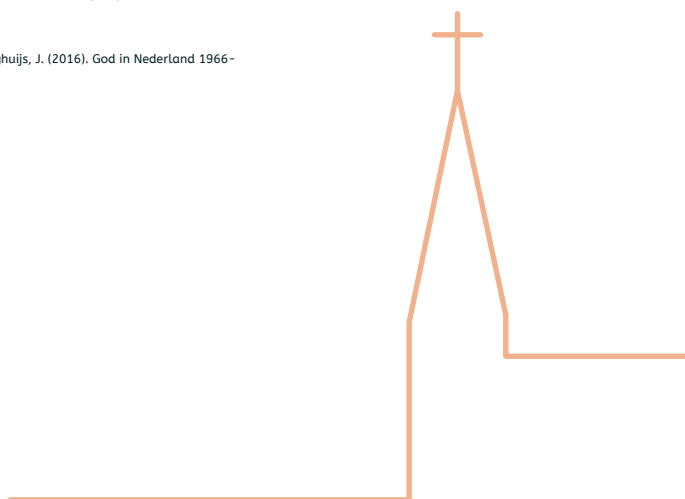

Van de vijf grootste kerken in Nederland is het aantal kerkleden gedaald van 8,6 miljoen in 1994 naar 6 miljoen in 2015.¹

In 2015 is 68% van de Nederlanders buitenkerkelijk en 32% noemt zich christen, moslim of aanhanger van een andere godsdienst.²

In de periode 2009-2012 lag het aantal Nederlanders dat zich beschouwt als (enigszins) spiritueel op ruim 40%. In 2015 is dit gezakt naar 30%.

- 1 Bijl, R. (2017). De sociale staat van Nederland 2017. J. Boelhouwer, & A. M. Wennekers (Eds.). Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 2 Bernts, T., & Berghuijs, J. (2016). God in Nederland 1966-2015. Have, Ten.

Filosoof Charles Taylor signaleert deze ontwikkeling en stelt dat religie steeds meer verschuift van het publieke naar het privédo-
mein.²⁷ Volgens Taylor blijven mensen misschien wel religieus, maar raken minder aangesloten bij kerkelijke gemeenschappen en zoeken hun zingeving meer op een individueel en frag-
mentarisch niveau. Daarbij is geloof niet meer vanzelfsprekend, maar 'een optie naast andere levensovertuigingen'. De wetenschap, het hu-
manisme, atheïsme, religie en bijvoorbeeld yoga vormen in de huidige samenleving allemaal een mogelijke invulling van zingeving.

Sociaal psycholoog Hans Boutellier omschrijft dat in de hedendaagse samenleving het individu meer ruimte heeft om keuzes te maken en zijn normen en waarden kan formuleren, waar voorheen de kerk, ideologie en het patriarchaat deze ruimte innam.²⁸ Gedeeltelijk ervaren we dat als prettig, omdat dit de mogelijkheid biedt voor autonomie en onze authenticiteit. Maar het loskomen van deze instituties, met daarbij horende normen en waarden, gaat gepaard met onzekerheid.²⁹ Deze vrijheid biedt een zee aan keuzemogelijkheden, maar het is vaak niet dui-

delijk wat de juiste keuze is. Cultuurpessimisten benoemen dit als een 'levensbeschouwelijke leegte' of 'crisis in de moraal'. Het geloof in God, en daarbij het belijden van het geloof, heeft eeuwenlang gezorgd voor zingeving en houvast in denkrichtingen.³⁰ De religieuze en traditionele autoriteiten worden nu door velen niet meer erkend of anders ingevuld. Met het verdwijnen van religie uit de publieke sfeer, verdwijnt ook de houvast die het geloof biedt bij levensvragen rondom bijvoorbeeld leed, (nood)lot en dood.

De filosoof Zygmunt Bauman³¹ vindt het kenmerkend voor de moderne mens, dat die zich niet langer inzet voor een duurzaam opge-
bouwde identiteit. Men wil niet meer voor de lange termijn gebonden zijn aan bijvoorbeeld plaats, beroep of religie. Bauman schetst dat de moderne mens zijn identiteit ontleende door zich duurzaam in te zetten voor God, vaderland, gezin of de goede zaak. Dit heeft plaatsgemaakt voor de flexibele mens³², die zich alleen nog maar inzet voor het moment. De flexibele mens is volgens Sennett zoekende naar zijn identiteit.

Doordenkers
Met welke keuzes hebben jouw studenten moeite?
Hoe krijg jij grip op een belangrijke keuze?

3.

Grenzen stellen

aan digitale overprikkeling

Het eerste dat Yasmin doet wanneer zij wakker wordt is haar telefoon checken. Vanochtend valt het mee: 24 appjes in 3 gesprekken, paar nieuwe Instagram Storys en wat Snapchats. Als zij op school aankomt zoekt zij een stopcontact; haar telefoon is leeg. Sara loopt langs: 'Hé, ben je allang hier? Je reageert niet op Whatsapp!'

Als Yasmin 's avonds in bed ligt leest ze op Facebook een berichtje over hoe slecht het is om net voor het slapen nog op je telefoon te kijken.

Yasmin zucht... zal best, maar haar groepsgenoten verwachten toch dat zij vanavond nog gaat appen over hun groepsofdracht. Dan kan zij toch moeilijk zeggen dat ze niet meer reageert omdat het niet goed is voor haar slaap? En trouwens, hoe weet zij dat het ook echt waar is wat op Facebook staat?

Yasmin ervaart druk vanuit haar omgeving om constant bereikbaar te zijn. In korte tijd staat haar telefoon weer vol met nieuwe informatie en anderen verwachten van haar dat zij dit ook meteen bekijkt en reageert. Dit vraagt van Yasmin om na te denken over haar eigen grenzen. Vindt zij het prima altijd bereikbaar te zijn en gestoord te kunnen worden door vrienden of klasgenoten met al dan niet belangrijke informatie? Wat zou er gebeuren als zij een dag niet naar haar telefoon kijkt? Naast een 'overload' aan digitale prikkels vraagt dit van haar ook om de informatie te beoordelen. Wat is belangrijk en wat niet? Is het waar of niet?

Digitalisering van communicatie

Veel jongeren, zoals Yasmin, communiceren uren per dag via social media. Als gevolg van technologische ontwikkelingen in de afgelopen 20 jaar, heeft vrijwel iedereen in Nederland toegang tot internet gekregen en heeft de grote meerderheid van de Nederlandse bevolking een computer en mobiele telefoon. Veel tijd gaat daarbij naar online communicatie.

De digitalisering heeft voor een informatierevolutie gezorgd. Informatie kan makkelijker gevonden en gedeeld worden. De mogelijkheden en keuzevrijheid voor online communicatie, amusement en informatie zijn enorm en nemen nog steeds toe.³³ Veel populaire online platforms, zoals Facebook en Snapchat voorzien ook in onze behoefte om mooie momenten vast te leggen en met elkaar te delen. Relaties op afstand kunnen makkelijker onderhouden worden en nieuwe vormen van maatschappelijke betrokkenheid (op fysieke afstand) zijn mogelijk.³⁴

Naast het interpersoonlijke karakter laat onderzoek steeds vaker zien hoe de mogelijkheden van digitale communicatie op het individu doorwerkt. Zo vergroten nieuwe digitale technologieën het gevoel van haast en stress, door de druk om continu bereikbaar te zijn.³⁵ Omdat online communiceren door de tijd heen steeds sneller is geworden en berichten meteen aankomen, wordt een directe reactie steeds vanzelfsprekender gevonden. Filosoof Hans Schnitzler waarschuwt voor het risico op een burn-out als een gevolg van het gevoel continu online beschikbaar te moeten zijn en de ervaring dat de tijd steeds maar wordt opgevuld.³⁶

Sociale media blijken voor veel mensen verslavend te werken. In een recent CBS onderzoek geeft bijvoorbeeld 40% van de jongeren aan dat het gebruik van sociale media een negatief effect heeft op hun nachtrust en bijna 30% geeft aan dat ze verslaafd zijn aan sociale media. Dit beïnvloedt volgens jongeren ook hun studieresultaten. Jongeren hebben bijvoorbeeld het gevoel Facebook te 'moeten' bekijken of een appberichtje meteen te moeten beantwoorden zonder daar veel controle over te hebben. Hierdoor gaan zij voorbij aan wat zij zelf willen, waardoor zij niet bewust zijn van hun eigen digitale gedrag. Het gebrek aan zelfcontrole en het vermogen om gerichte aandacht te hebben voor de dingen die ze belangrijk vinden, kan de identiteits- en burgerschapsontwikkeling in de weg staan.³⁷

Naast de overprikkeling bestaan er een aantal risico's rond digitale communicatie. Zo verlaagt het de drempel tot sociaal (anoniem) gedrag zoals cyberpesten, ongewenst delen van persoonlijke informatie en online onbeschofte reacties op online posts.³⁸ Niet voor niets wordt het trainen van mediawijsheid bij jongeren steeds belangrijker gevonden.

Doordenkers

Welke gevolgen van smartphonegebruik ervaren jouw studenten?
Hoe vaak heb jij op je telefoon gekeken terwijl je dit aan het lezen was?

4.

De docent met een klas vol verhalen

Joris is mentor van onder andere Jelle, Noa en Yasmin. Hij signaleert hoe zijn studenten zo hun eigen dilemma's in het leven hebben. Dilemma's die hij in zijn eigen leven ook herkent. Tegelijk realiseert hij zich ook dat de jongeren in zijn klas een grote steun voor elkaar kunnen zijn: ze zitten in vergelijkbare situaties en lopen tegen dezelfde problemen aan. Maar het lijkt wel alsof ze het lastig vinden elkaar daarin te vinden. Ze hebben wel contact met elkaar, maar houden de schijn op. Op sociale media berichten ze alleen over de leuke dingen in hun leven en tijdens de les lijken ze niet écht geïnteresseerd in elkaar. Een simpel gesprek kan ineens ontvlammen in een verhitte discussie waarin vooral verschillen benadrukt worden en ze elkaar niet lijken te (willen) begrijpen. Joris probeert dagelijks grip te krijgen op zijn klas. Hoe kan hij, vanuit zijn docentenrol, zijn studenten begeleiden en ondersteunen bij hun dilemma's?

Joris is onderdeel van zijn klas en voelt de verantwoordelijkheid om er te zijn voor zijn studenten. Hij wil de studenten Jelle, Noa en Yasmin graag helpen. Ook herkent hij de dilemma's van deze jongeren bij zichzelf. Tegelijk ervaart Joris in de klas gebrek aan empathie, oprechte interesse in elkaar en gezamenlijkheid. Daarnaast is Joris ervan bewust dat een rolmodel erg van belang is voor de ontwikkeling van zijn studenten en hij daar een rol in kan spelen.

Digitalisering en secularisering

Schnitzler beschrijft dat de aard van het digitale sociale contact tussen mensen negatieve gevolgen kan hebben voor het empathisch vermogen, de openheid voor andersdenkenden en kritische zelfreflectie. Enerzijds maakt de digitalisering van communicatie de wereld 'kleiner' en weten mensen van verschillende achtergronden van elkaars bestaan. Anderzijds ontstaat er conformisme omdat men online vooral communiceert met gelijkgestemden. Doordat we invloed hebben op met wie en hoe we met anderen online communiceren, kiezen we vooral gelijkgestemden uit en worden we minder vaak daadwerkelijk geconfronteerd met mensen die van ons verschillen.³⁹ Ook worden we gevoed met vaak stereotype beelden van verschillende groepen in de samenleving door diezelfde (sociale) media.⁴⁰ We ontwikkelen daardoor, volgens Schnitzler, minder empathie voor andersdenkenden en krijgen minder vaak een spiegel voorgehouden waardoor we minder zelfkritisch zijn. Mensen leven dus in zogenaamde bubbels.⁴¹

Filosoof Ad Verbrugge voorspelt dat door secularisering mensen steeds meer van elkaar vervreemden. Hij verklaart dit door het ver-

dwijnen van religieuze en traditionele kaders.⁴² Religie bindt mensen, de gemeenschappelijke kaders maken dat individuen een gemeenschap vormen, elkaar begrijpen en met elkaar betrokken zijn. De vraag is of bovenstaande bubbels dit ook doen of dat deze vluchtiger zijn. Zo benadrukt Boutellier dat de huidige netwerksamenleving sterker dan vroeger vraagt om pedagogische gemeenschappen die voldoende stabiel en duurzaam zijn om een vormende rol te kunnen vervullen.⁴³ Joep Dohmen verbindt hieraan dat de afwezigheid van inspirerende en overtuigende voorbeelden het maken van keuzes moeilijker maakt.

Wie ben ik en wat is de bedoeling van mijn zijn?⁴⁴

Een antwoord vinden op bovenstaande vraag kan een leven lang duren. Ontdekken wie je bent, waar je goed in bent en wat je belangrijk vindt. Joep Dohmen pleit in zijn boek voor 'een ethiek van zelfzorg', ook wel Levenskunst genoemd. Levenskunst is gericht op het aanleren van een houding waarmee je in het leven staat. Daarbij staan zelfkennis, motivatie en daadkracht centraal. Het vraagt om bewust te zijn van je eigen leven door regelmatig reflecteren op de omstandigheden en het handelen. Daarnaast vraagt levenskunst om zelfexpressie: oefenen om de eigen waarden om te zetten in handelen.⁴⁵ Het expliciet maken van wat ze belangrijk vinden zou Yasmin, Noa en Jelle kunnen helpen om keuzes te maken in hun leven, prioriteiten te stellen en tevreden zijn. Op zijn beurt is het voor Joris een uitdaging om enerzijds weerbaar te zijn voor dilemma's in zijn eigen leven en tegelijk zich op te stellen als een rolmodel voor zijn studenten.⁴⁶

Doordenkers

In welke mate ken jij de dilemma's van jouw studenten?

Hoe houd jij balans tussen de dilemma's van jouw studenten en die van jezelf?

5.

Uitleiding en vervolg

In deze publicatie hebben we een schets gegeven van de ontwikkelingen die de sterkere roep om brede vorming verklaren. Drijvende kracht hierachter is de economische globalisering. In 'van theemutscultuur naar walkman-ego' schetst Kunneman hoe economische globalisering binnen honderd jaar de wereld relatief kleiner, maar ook economisch complexer heeft gemaakt. Mede dankzij technologische ontwikkelingen wordt de mens gedwongen zich te verenigen in een samenleving waarbij prestatie, concurrentie en consumptie de structuur bepalen.⁴⁷ Door efficiëntie en rationalisering vanuit de economie moet men continu zijn nut en

betekenis bewijzen. Bedrijven weten hun macht te vergroten zodat sommige meer hebben te zeggen dan overheden, waardoor er een prestatiecultuur duidelijk zichtbaar is geworden.⁴⁸ Naast die prestatiecultuur is meer (digitale) transparantie over het ogenschijnlijke succes van anderen en alle keuzes die mogelijk zijn. Opgeteld bij alle digitale prikkels is de samenleving daarmee uitdagender geworden.

De Onderwijsraad wees er in 2011 op dat sociaal-culturele ontwikkelingen maken dat de vorming van jongeren complexer en minder vanzelfsprekend is dan vroeger. Kennis, cultuur

en wetenschap worden steeds meer geplaatst in het kader van economisch nut en rendement. Een vormingscultuur lijkt te zijn verdwenen, zowel in de samenleving als in het onderwijs.⁴⁹

ROC Friese Poort en CINOP-ecbo zullen de komende jaren verder invulling geven aan brede vorming van mensen. Zo zullen we werken aan de (curriculum)inrichting van het onderwijs, via keuzedelen en andere – grote en kleine – onderwijspraktijkvormen. Maar ook de (normatieve) professionaliteit van onderwijsmedewerkers zullen we voeden met onderzoek en handvatten.

Door mensen meer bewust te laten worden van de 'ander' in plaats van enkel 'ik', het individu, worden zij geprikkeld om met een open blik in de maatschappij te staan en adequaat te reageren op het appèl wat op hen wordt gedaan. Via deze weg hopen we bij te dragen aan de ontwikkeling van waarde(n)volle mensen voor de samenleving van vandaag en morgen. Om af te sluiten in woorden van Filosoof Emmanuel Levinas: 'de relatie met de ander is de relatie met de toekomst'.⁵⁰

Bron- vermeldingen

¹ Welten, R. (2018, Juli 11). Wat ontvlucht u deze zomer? 1 Opgehaald van Groene Amsterdammer: <https://www.groene.nl/artikel/wat-ontvlucht-u-deze-zomer>

² Baay, P., & Hofland, A. (2017). De waarde(n) van brede vorming: Bildung in het beroepsonderwijs. Bijzonderdruk.

³ Weber M., (1922). Bureaucracy. In Classical Sociological Theory. Calhoun, C., Gerteis, J., Moody, J., Pfaff, S., & Virk, I. (2012), John Wiley & Sons.

⁴ Centraal Bureau voor de Statistiek. (2018, maart 16). Gezondheid en zorggebruik; persoonskenmerken. Stateline <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=83005ned>

⁵ Verhaeghe, P. (2018, April). Hoe deze maatschappij eenzame individuen creëert. Opgehaald van Brainwash: <https://www.brainwash.nl/bijdrage/hoe-deze-maatschappij-eenzame-individuen-creert>

www.brainwash.nl/bijdrage/hoe-deze-maatschappij-eenzame-individuen-creert

⁶ Dopmeijer, J. (2017). Factsheet Onderzoek: Studieklimaat, gezondheid en studiesucces 2017.

⁷ Fromm, E. (2008). De zelfstandige mens. Amsterdam: Pablo Picasso Pictoright.

⁸ Dohmen, J. (2007). Tegen de onverschilligheid: pleidooi voor een moderne levenskunst. Amsterdam: Ambo.

⁹ Onderwijsraad. (2011). Onderwijs vormt. Den Haag: Onderwijsraad.

¹⁰ Kunneman H., (1996): van theemutscultuur naar walkman-ego: contouren van postmoderne individualiteit. Amsterdam/Meppel: Uitgeverij Boom.

¹¹ Nussbaum, M. C. (2011). Niet voor de winst: Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft. Ambo Anthos.

¹² Onderwijsraad. (2011). Onderwijs vormt. Den Haag: Onderwijsraad.

¹³ Onderwijsraad. (2011). Onderwijs vormt. Den Haag: Onderwijsraad.

¹⁴ Humboldt, W. von (1792). Theorie der Bildung des Menschen. In Plitner, A. 14 & Klaus, G. (1980, red.), Werke in fünf Bänden (p.282-287). Darmstadt.

¹⁵ Biesta, G. (2015). Het prachtige risico van onderwijs. Culemborg: Phronese.

¹⁶ Meirieu, P. (2016). De plicht om weerstand te bieden. Culemborg: Phronese.

¹⁷ Verhaeghe, P. (2018, April). Hoe deze maatschappij eenzame individuen creëert. Opgehaald van Brainwash: <https://www.brainwash.nl/bijdrage/hoe-deze-maatschappij-eenzame-individuen-creert>

¹⁸ RVS. (2018). Over bezorgd: Maatschappelijke verwachtingen en mentale druk onder jong volwassenen 2017. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.

¹⁹ Bijl, R., Boelhouwer, J., Wennekers, A., (2017). De sociale staat van Nederland 2017. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

²⁰ Inspectie van het Onderwijs. (2016). De Staat van het Onderwijs: onderwijsverslag 2014/2015. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

²¹ Waslander, S. (2014). Zwijgen kan echt niet meer., (p. 2). Groningen: lezing ter opening van de Onderwijsweek.

²² de Wachter D. (2012) Borderline Times. Pg. 26-27. Houten: LannooCampus

²³ Berlin, I. (2017). Two concepts of liberty. In Liberty Reader(pp. 33-57). Routledge.

²⁴ Dohmen, J. (2007). Tegen de onverschilligheid: pleidooi voor een moderne levenskunst. Amsterdam: Ambo.

²⁵ Bauman, Z., & Valk, J. M. M. (2011). Vloeibare tijden: leven in een eeuw van onzekerheid. Klement.

²⁶ Hadioui, I. E. (2015). Hoe de straat de school binnendringt. Amsterdam: Uitgeverij van Gennep B.V.

²⁷ Taylor, C. (2004). A secular age. Cambridge/Massachusetts.

²⁸ Boutellier, P. D. (2007). Nodale orde: Veiligheid en burgerschap in een 28 netwerksamenleving. Amsterdam: Vrije Universiteit.

²⁹ De Wachter, D. (2012). Borderline Times: Het einde van de normaliteit. Amsterdam: Lannoo Meulenhoff-Belgium.

³⁰ De Wachter, D. (2012). Borderline Times: Het einde van de normaliteit. Amsterdam: Lannoo Meulenhoff-Belgium.

³¹ Bauman, Z., & Valk, J. M. M. (2011). Vloeibare tijden: leven in een eeuw van onzekerheid. Klement.

³² Sennett, R. (2003). De Flexibele Mens: psychogram van de moderne samenleving. Amsterdam: Byblos

- ³³ Bijl, R., Boelhouwer, J., Wennekers, A., (2017). De sociale staat van Nederland 2017. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- ³⁴ Schnitzler, H. (2017). Kleine filosofie van de digitale onthouding. Amsterdam: de Bezige Bij.
- ³⁵ Wennekers, A., Huysmans, F., & de Haan, J. (2018). Lees: Tijd: Lezen in Nederland. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- ³⁶ Schnitzler, H. (2017). Kleine filosofie van de digitale onthouding. Amsterdam: de Bezige Bij.
- ³⁷ Schnitzler, H. (2017). Kleine filosofie van de digitale onthouding. Amsterdam: de Bezige Bij.
- ³⁸ Raskauskas, J., & Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental psychology*, 43(3), 564.
- ³⁹ Schnitzler, H. (2017). Kleine filosofie van de digitale onthouding. Amsterdam: de Bezige Bij.
- ⁴⁰ El Malki, N. (2017). Jongeren over Polarisation: de belevingen en ervaringen van jongeren in Nederland. Utrecht: NJR.
- ⁴¹ Luyendijk, J., (2018): Het Grote Bubbels College. Amsterdam: DeLaMar Theater op 6 maart 2018.
- ⁴² Verbrugge, A. (2004). Tijd van Onbehegaten: filosofische essays over 42 een cultuur op drift. Nijmegen: Sun.
- ⁴³ Boutellier, P. D. (2007). Nodale orde: Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- ⁴⁴ Humboldt, W. von (1792). Theorie der Bildung des Menschen. In Plitner, A. & Klaus, G. (1980, red.), *Werke in fünf Bänden* (p.282-287). Darmstadt.
- ⁴⁵ Dohmen, J. (2009). Tegen de onverschilligheid: pleidooi voor een moderne levenskunst. Ambo| Anthos.
- ⁴⁶ Sanderse, W. (2013). Leraren met karakter. Een deugdenbenadering van de beroepsethiek van de leraar (lectorale rede). Eindhoven: Fontys.
- ⁴⁷ Kunneman H., (1996): van theemutscultuur naar walkman-ego: contouren van postmoderne individualiteit. Amsterdam/Meppel: Uitgeverij Boom.
- ⁴⁸ Van de Meer T. et al (2016) Invloed van baanonzekerheid op mentale gezondheid.
- ⁴⁹ Onderwijsraad. (2011). *Onderwijs vormt*. Den Haag: Onderwijsraad.
- ⁵⁰ Levinas, E. (1985a). *Time and the other* (R. A. Cohen, Trans.). Pittsburgh, PA: Duquesne University Press. (Origineel werk gepubliceerd in 1979)

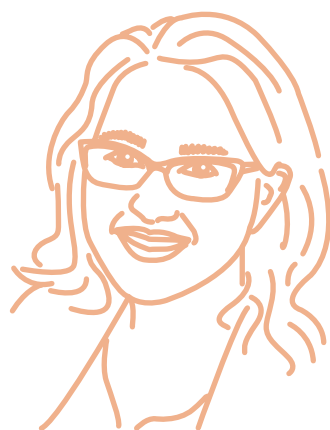

Over de auteurs

Dr. Pieter Baay

Dr. Pieter Baay studeerde sociologie en deed promotie-onderzoek naar de transitie van school naar werk voor mbo-studenten (School2Work). Pieter bouwt hierop voort bij expertisecentrum beroepsonderwijs (ecbo) en doet onderzoek naar 21ste-eeuwse vaardigheden, burgerschap en Loopbaan Oriëntatie Begeleiding (LOB). Hij wordt blij van onderzoek dat wetenschappelijk verantwoord en praktisch relevant is. Daarom heeft Pieter ook een rol in de kennisverspreiding van ecbo (lezingen, nieuwsbrieven, Mbo Onderzoeksdag). Buiten het werk haalt Pieter plezier uit bridge, muziek en etentjes met vrienden en familie.

Alieke Hofland MSc

Alieke heeft pedagogiek gestudeerd. Na een aantal jaar op de Pabo te hebben gewerkt is ze nu onderzoeker bij het expertisecentrum beroepsonderwijs (ecbo). Hier doet zij voornamelijk onderzoek naar docentprofessionalisering en kernvaardigheden, met bijzondere aandacht voor burgerschap en persoonsvorming. Nog altijd verdiept Alieke zich met oud-studiegenoten in opvoeding en vorming van de mens, om ook zichzelf te blijven vormen. Daarnaast maakt Alieke graag muziek en doet vrijwilligerswerk met jongeren.

Fabian Vlastuin

Fabian studeert Algemene Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam waar hij wordt opgeleid om wetenschappelijk en maatschappelijke thema's van verschillende perspectieven te benaderen en analyseren. Voor de praktijkgerichte ervaring kon hij terecht bij ecbo, waar hij zich inzet voor brede vorming en burgerschapsvorming in het beroepsonderwijs. Fabian probeert vanuit een nieuwsgierige en kritische blik bij te dragen aan beter onderwijs in de toekomst. Ook maakt hij zich hard voor actief burgerschap in de vorm van een Community Service Learning project in Amsterdam Nieuw-West. Daarnaast interesseert hij zich voor filosofie, politiek, cabaret en muziek.

Colofon

Dit deel van de publicatie is geschreven in opdracht van ROC Friese Poort en uitgevoerd door ecbo.

Auteurs: Pieter Baay
Alieke Hofland
Fabian Vlastuin

Drukwerk: Bijzonderdruk

Oplage: 700

oktober 2018

ecbo] expertisecentrum
beroepsonderwijs